

Steen Vallentin

Den offentlige menings sociologi

'Den offentlige mening' regnes ofte blandt de mest flertydige og intransparente begreber inden for samfundsvidenskaberne. Artiklen søger at klargøre, hvordan den offentlige mening kan forstås og gøres empirisk iagttagelig og analysérbar ud fra en konstruktivistisk sociologisk forståelsesramme, der blandt andet bygger på Luhmanns systemteori og den senere Habermas. Udgangspunktet er, at den offentlige mening bliver virkelig gennem de måder, den fremstilles på, og at der derfor må ses nærmere på hvordan og på hvilke teoretiske præmisser denne produktion sker.

Publikum er Alt og Intet, er den farligste af alle Magter og den meest intetsigende; man kan tale til en heel Nation i Publikums Navn, og dog er Publikum mindre end et eneste nok så ringe virkeligt Menneske. Bestemmelsen Publikum er det Reflexionens Blendværk, der gøglende har gjort Individerne indbildske fordi Enhver kan anmasse sig dette Uhyre, i Sammenligning med hvilket Virkelighedens Concretioner synes fattige.

Søren Kierkegaard, *En literair Anmeldelse*, 1846

Indledning

I forbindelse med de massedemonstrationer, der fulgte i kølvandet på indledningen af krigen i Irak i februar 2003, konstaterede *New York Times*, at der findes to supermagter i verden i dag: den ene er USA, den anden er den offentlige mening (Chomsky 2004). Den offentlige mening manifesterer sig ikke alene i optøjer, demonstrationer, protestbevægelser og andre former for mobiliseret civil ulydighed rettet mod politiske og økonomiske beslutningstagere og institutioner. Den virker også som et legitimerende pejlemærke for folkestyret. Den kommer løbende til udtryk i opinionsmålingers virtuelle mandatfordelinger. Der appelleres i særlig grad til den i forbindelse med valg handlinger, i de politiske partiers dertil hørende løfter om bod og bedring, ændrede prioriteringer, regulering eller deregulering, stramning eller lempelse, omfordeling eller effektivisering – til det fælles bedste. Den offentlige mening inddrages desuden aktivt i kurssætningen inden for bestemte policy-områder. De politiske partier benytter i stigende grad meningsmålinger og fokusgruppeanalyser som redskaber til systematisk pejling af folkestemningen vedrørende bestemte politiske spørgsmål. Dette med henblik på bedre at kunne vurdere, om de er i overensstemmelse med befolkningens eller en bestemt gruppe af vælgeres krav og forventninger. Offentlige høringer, konsensuskonferencer o.l. er andre udtryk for den legitimerende betydning, som den offentlige mening tillægges i det moderne demokrati.

Den offentlige mening trænger sig dog ikke kun på som et anliggende for det politiske system. Forestillinger om den offentlige mening, som almindeligvis associeres med det politiske systems selvforståelse og selvlegitimering, vinder også indpas i debatter i andre funktionelle sfærer. Erhvervsøkonomien er et oplagt eksempel. Det er ikke sådan, at erhvervsledere er lige så udsatte for offentlighedens forventninger og krav som de folkevalgte politikere, men det kan konstateres, at udviklingen, særligt blandt de større og mere synlige og profilerede virksomheder, går i retning af en større samfundsmæssig bevidsthed, som bl.a. kommer til udtryk i en øget prioritering af spørgsmål vedrørende etik, socialt ansvar og miljø og i hensyntagen til den offentlige mening (jf. eksempelvis Luhmann 2000a:428). En øget bevidsthed, der kan være knyt-

tet til et forestillet eller reelt forbrugerpres eller, for de virksomheder der ikke er direkte udsatte for 'den politiske forbruger', til spørgsmål om offentligt omdømme, goodwill og legitimitet (Vallentin 2004). Inden for forskningsverdenen er bioteknologien et oplagt eksempel på et område, som er præget af offentlige kontroverser om videnskabeligt producerede risici (Nowotny *et al.* 2001). Her må strengt videnskabelige kriterier for, hvad der er god og perspektivrig forskning, suppleres med etiske kriterier for, hvad der er samfundsmæssigt ønskeligt og acceptabelt. Fælles for disse eksempler er massemediernes – og dermed medieoffentlighedens – betydning for udviklingen. Massemedierne formidler ikke blot den offentlige mening. De bidrager aktivt til at skabe den og til at tage funktionelt specialiserede anliggender ud af hænderne på de formodede autoriteter/eksperter inden for de enkelte funktionsområder og gøre dem til almene samfundsanliggender.

Den offentlige menings trængen sig på er udtryk for, at de forskellige funktionssystemers autonomi og evne til selvregulering og grænsesætning ud fra egne koder og kriterier udfordres. Denne inddragelse af og hensyntagen til opinionen, tidsånden, folkestemningen, almenhedens interesser, fremherskende normer kan tolkes på flere måder. Udviklingen kan betragtes som en form for demokratisering, hvor folkets stemme mere direkte kommer til orde, når der skal træffes beslutninger inden for de forskellige funktionssammenhænge. Omvendt kan udviklingen også betragtes som et udtryk for utidig og ukvalificeret indblanding i forhold, som det bør overlades til eksperter, ikke lægmænd, at vurdere og træffe beslutninger om. Og udviklingen kan betragtes som et udtryk for kommercialisering eller markedsgørelse. Det bliver en fortælling om den liberale markedsøkonomis 'overtagelse' af samfundet, hvor alle samfundets sfærer kapitaliseres, hvor borgerne betragtes som forbrugere, og det afgørende ikke er argumenters saglige lødighed og værdi, men deres salgs- og tilslutningspotentiale, som det kan udtrykkes i markedsanalyseres sprog.

I den danske medie- og offentlighedsforskning inddrages den offentlige mening i behandlingen af emner som politisk offentlighed (Loftager 1990, 1999 og 2004; Gregersen 1996; Goul Andersen 1999), mediesociologi og politisk journalistik (Lund 1997, 1999 og 2002; Hjarvard 1999; Lund & Horst 1999; Peder-

sen *et al.* 2000), PR og reklame (Schrøder 2000; Jensen 2001; Wivel & Sperling 2001, Holmström 2004), samt risiko (Aagaard Nielsen *et al.* 1999). Den offentlige mening indgår som et mere eller mindre centralt – og mere eller mindre klart artikuleret – element i behandlingen af emneområder som de nævnte, men bliver kun undtagelsesvis sat som omdrejningspunkt. Denne artikel søger at råde bod på tendensen til decentring. Den sætter eksplicit fokus på den offentlige mening som begreb og fænomen, og de forskellige betydninger, den tilskrives.

Den danske medie- og offentlighedsforskning har været præget af den kritiske samfundsteori med Jürgen Habermas som den dominerende og uomgængelige skikkelse og med fortællingen om den borgerlige offentligheds tilblivelse og forfald som den dominerende fortolkningsramme. Den foreliggende artikel er ikke formuleret som et opgør med en habermasiansk offentlighedsforståelse. Den repræsenterer en komplementær sociologisk tilgang, som betoner den offentlige menings faktiske sociale fremtrædelsesformer frem for de kontrafaktiske demokratiske idealer, begrebet kan forbindes med. Afsættet er en epistemologisk konstruktivisme, som henter inspiration fra Luhmanns systemteoretiske forståelse af offentlighed og offentlig mening (se også Qvortrup 1998 og Holmström 2004), den senere (mindre idealiserende, mere empirisk orienterede) Habermas (1998, 1999), samt forskellige konstruktivistiske fremstillinger af den offentlige mening (blandt andre Peters 1994; Peters 1995 og 2001; Warner 2002).

Udgangspunktet er, at den offentlige mening bliver virkelig gennem de måder, den fremstilles på, og at der derfor må ses nærmere på, hvordan og på hvilke teoretiske præmisser denne produktion sker, og hvilke sociale virkninger den har. Hvor konventionelle sociologiske forståelser af den offentlige mening fokuserer på *holdninger* (meningsmålinger) eller *handlinger* (social mobilisering), må en konstruktivistisk orienteret sociologi have blik for den offentlige mening som et produkt af *kommunikation* (medieret symbolsk repræsentation). Den må, med en systemteoretisk formulering, operere på et anden ordens niveau med henblik på at kunne belyse den mangfoldighed af betydninger, som den offentlige mening tilskrives, og hvordan den gøres gældende.

Den offentlige mening regnes ofte blandt de mest flertydige og intransparente begreber inden for samfundsvidenskaberne (Splichal 1999). Det skyldes ikke mindst, at begrebet/betegnelsen er blevet anvendt og givet mening både i en akademisk og en administrativ kontekst; det har både en intellektuel og en sociokulturel forhistorie (Herbst 1995:91, Glynn *et al.* 1999:31). Det skal understreges, at denne artikel alene beskæftiger sig med den videnskabelige fremstilling af begrebet, som man finder den i teorier om offentlig mening og i sociologiens og den politiske filosofis behandling af begrebet. Selvom artiklen beskæftiger sig med begrebsudvikling er anliggendet ikke en historisk analyse af, hvordan forskellige sociologiske forståelser af den offentlige mening har afløst hinanden gennem tiderne. Anliggendet er en analyse af,

hvordan forskellige forståelser af den offentlige mening samtidigt gør sig gældende og har aktualitetsværdi. Teorihistorien inddrages i det omfang, den er væsentlig for forståelsen af den offentlige menings sociale fremtrædelsesformer og samfundsmæssige betydning i et nutidigt perspektiv.

Først udfoldes og diskuteres rammerne for artiklens konstruktivistiske offentlighedsforståelse. Herefter fokuseres der på de grundlæggende sociologiske forståelser af den offentlige mening, der fokuserer på henholdsvis *måling*, *mobilisering* og *medier*. En diskussion af forholdet mellem måling og mobilisering (med nøglefigurer som Gallup, Blumer og Bourdieu) leder frem til udfoldelsen af en kommunikationsteoretisk forståelse af den offentlige mening som en form for medieret symbolsk repræsentation. Denne del af artiklen leder fra den senere Habermas frem til Luhmann som den måske mest radikale eksponent for en konstruktivistisk sociologisk forståelse af den offentlige mening, der betoner faktiske frem for kontrafaktiske aspekter af begrebet. Afslutningsvis diskuteres værdien og anvendeligheden af en konstruktivistisk sociologisk forståelse af den offentlige mening.

En konstruktivistisk offentlighedsforståelse

En konstruktivistisk sociologisk forståelse må først og fremmest betone den offentlige menings massemedierede og symbolske natur. Hvor det antikke græske begreb om *agoraen* som udgangspunkt henviser til et konkret sted, hvor konkrete personer interagerer og udveksler synspunkter samtidigt, er den moderne offentlighed kendetegnet ved fraværet af en sådan nærhed. Som Tarde (1969:278-279) påpeger, findes der hverken på græsk eller latin et ord, som svarer til en moderne forståelse af „offentlighed“. Der findes ord til at beskrive vælgerpopulationer, menneskemængder, og alle former for forsamlinger, men antikkens tænkere taler ikke om offentlighed. De taler om publikum som en fysisk tilstedeværende forsamling af tilhørere eller deltagere. I antikken var det politiske liv underlagt sådanne rumlige, sociale og tidslige begrænsninger. I moderne tid må massemediernes symbolske repræsentation af offentligheden medregnes (Peters 1995:15). Det er først med trykpressens opfindelse i 1500-tallet og med spredningen af trykte tekster, herunder særligt pressens fremkomst, at det bliver muligt at tale om offentlighed i en moderne, massemedieret forstand. Med Kierkegaards ord: „naar intet kraftigt Samliv giver Concretionen fylde, vil Pressen danne dette Abstraktum Publikum, der består af uvirkelige Enkelte, som aldrig forenes eller kunne forenes i nogen Situationens eller Organisationens Samtidighed, og som dog fastholdes som et Hele“ (Kierkegaard 1963:83). Mens antikkens demokratiforståelser er knyttet til forsamlinger og dermed til fysisk tilstedeværelse og politisk praksis i lokale fora, til „Øieblikkets Standret i Bifald eller misbilligelse“ (ibid.), er moderne samfund så omfattende, at social helhed kun kan manifesteres på et symbolsk plan – gennem medierede repræsentationer af offentlighed og offentlig mening (Peters 1995:17).

En konstruktivistisk sociologisk forståelse må følgelig have blik for den offentlige mening som et symbolsk udtryk for en fremstillet offentlighed, et forestillet, virtuelt fællesskab, et imaginært „Abstraktum Publikum“ (jf. igen Kierkegaard). At den offentlige mening i denne forstand har fiktionens præg, er ikke i sig selv en revolutionerende indsigt. Det er et ofte fremhævet kendetegn (jf. eksempelvis Habermas 1971, 1998, og 1999; Bourdieu 1973; Peters 1994; Peters 1995 og 2001; Glynn *et al.* 1999; Luhmann 2000b; Warner 2002). Ud fra en sociologisk betragtning er denne pointe da også kun interessant som afsæt for at belyse den offentlige menings *performativitet* (Horst 2005): hvordan den faktisk manifesterer sig og virker i samfundet. Om end den offentlige mening kan beskrives i fiktionens termer, er den også kendetegnet ved en uomgængelig, institutionaliseret materialitet (som ikke mindst manifesterer sig i anvendelsen af meningsmålinger). Der må derfor ses på de teknologier (indbefattende ideologier, målinger og mobiliseringer), som den offentlige mening fremstilles igennem, og som gør den til en *virkende fiktion* (Peters 1995; Warner 2002; Vallentin 2002). Som Castoriadis (1998) påpeger, består samfundets institutioner af såvel imaginære som funktionelle komponenter. De virker ikke mindst, fordi vi forestiller os og tager for givet, at de virker. Med andre ord: fiktioner bliver, når de virker overbevisende, til materiel, politisk realitet (Peters 1995:17). Som Bourdieu bemærker vedrørende meningsmålinger: „falsk videnskab har virkelige politiske effekter“ (oversat fra Bourdieu 1990:172). Det kan godt være, at meningsmålinger i mange tilfælde er dårlig sociologi. Det gør det ikke mindre vigtigt at forstå, hvordan de anvendes og virker i den offentlige debat.

En fordel ved den beskrevne tilgang består i muligheden for at foretage en åben læsning af traditionen, som ikke er styret af bestemte normative forestillinger om, hvad den offentlige mening er, og hvordan den bør virke. De forskellige måder at fremstille den offentlige mening på, som artiklen beskæftiger sig med, betragtes ikke som essenser, der kan indfange begrebets betydning i en eller anden fundamental forstand, men som sidestillede symbolske repræsentationsformer, der ikke blot står i et modsætningsforhold til hinanden, men som også er afhængige af hinanden for skabelse af egen identitet (som forskel). Jeg vil argumentere for, at en af styrkerne ved en sådan tilgang er, at den åbner op for en samlet – eller i hvert fald potentielt samlende og ikke-ekskluderende – læsning af den samfundsvidenskabelige og filosofiske tradition på området. Der kan ellers være en tendens til, at de forskellige akademiske discipliner, der beskæftiger sig med den offentlige mening, opererer i hver deres lukkede kredsløb med i bedste fald sporadisk og overfladisk kontakt med hinanden. Eksempelvis er den kritiske teoretiske tradition i høj grad adskilt fra den empiriske tradition, der særligt beskæftiger sig med fremstilling, resultater og tolkninger af meningsmålinger (jf. Splichal 1999:31 samt kap. 2).

Der er en tendens til, at den offentlige mening fremstilles som en politisk-ideologisk konstruktion snarere end som en særskilt sociologisk genstand (jf. Baker 1990:172; Peters 1995:13; Splichal 1999:3). Dette er kendetegnende for

den politiske filosofi, som har produceret en lang række idealiseringer af den offentlige mening, der blandt andet beskrives som „samfundets suveræn“ (Rousseau 1987), og som det politiske systems „kulminerende idé“, „hellige ånd“ eller „usynlige hånd“ (Luhmann 1990:204; 2000:279, 286). Den offentlige mening beskrives som en afgørende forudsætning for politiske og økonomiske beslutningstageres og institutioners legitimitet (jf. Splichal 2000:13-14). Der tales om, at al regeringsmagt hviler på opinionen, og at folkets stemme (Vox Populi) i moderne demokratiske samfund er sat i stedet for Guds stemme (Vox Dei) (Peters 1995; Splichal 2001).

Den sociologiske pointe er, at den offentlige mening, når den indgår i og bliver et idealiseret eller dæmoniseret produkt af ideologiske kampe, som regel får en uklar empirisk status. De positiverende forståelser af den offentlige mening, som diskuteres i de følgende afsnit, søger på forskellig vis at bryde med denne tendens. Der sondres i det følgende mellem tre sociologiske forståelser af den offentlige mening, der sætter fokus på henholdsvis *måling*, *mobilisering* og *medier*.

Mening, måling og mobilisering: fra Gallup til Bourdieu

Det er George Gallup, der i 1930'erne udvikler de teknikker, der ligger til grund for, hvad vi i dag forstår ved menings-/opinionsmålinger (jf. Gallup & Rae 1940). Gallup er ikke den første, der finder på at betragte den offentlige mening som en sum af individuelle meninger (jf. Bernays 1961), men han er den første, der finder på at videnskabeliggøre den offentlige mening som et produkt af målinger. I stedet for rundspørger og vox pop's vilkårlige sonderinger af opinionen sætter Gallup videnskabelige principper og metoder, som skal sikre, at de meninger, der registreres, også er dem, som virkelig rører sig i befolkningen. Han ser meningsmålingen som et instrument, der kan producere kendsgerninger om borgernes holdninger, præferencer og forventninger. Metoden er spørgeskemaundersøgelser/surveys, hvor der foretages interviews med repræsentative, statistisk signifikante udsnit af befolkningen om bestemte emner med efterfølgende offentliggørelse af resultaterne – almindeligvis opgjort i statistiske fordelinger af procentsatser.

Det er en metode, snarere end en egentlig teori, Gallup præsenterer. Som Bourdieu (1990) påpeger, er meningsmålingen som praksis udtryk for et positivistisk ideal om en videnskab uden en videnskabsmand, en neutral, forudsætningsløs, hypotesefri videnskab, der producerer rene data på grundlag af de spørgsmål, som opdragsgiveren vil have stillet. Ikke desto mindre er meningsmålinger, som alle andre metoder til bestemmelse af den offentlige mening, udtryk for en filosofi om den offentlige mening. (Herbst 1995:101). Gallups måleteknik er udtryk for et ideal om direkte demokrati. Hans overordnede mål er at bidrage til at skabe et demokrati, hvor menigmands stemme tæller på lige fod med elitens interesser. Gallup vil fratage højroastede mindretal muligheden for at overskygge det tavse flertal, og for at promovere særinteresser

som var det fælles interesser. I den offentlige debats tummel kan interessegrupperes interessevaretagelse let blive opfattet som et udtryk for den offentlige mening. Meningsmålinger skal bidrage til at neutralisere interessegrupperes magt og derigennem bidrage til at skabe et 'sandere' demokrati (Salmon & Glasser 1995:440-441). Med Gallups måleteknik, som bygger på de teknikker, der anvendes inden for kommerciel markedsanalyse, bliver det muligt løbende at tage pulsen på demokratiet (jf. Gallup & Rae 1940). Hvor den offentlige mening tidligere har været præget af den oplyste elite og borgerskabet, skal alle borgeres meninger nu tælles med.

Afgørende er det, at Gallup ikke blot præsenterer en ny måde at *måle* den offentlige mening på. Han repræsenterer en ny måde at *definere* den offentlige mening på. Gallup betragter meninger, der rent faktisk er offentlige, i den forstand at de offentligt forfægtes af interessegrupper, som trusler mod grundlæggende demokratiske principper og udelukker dem derfor fra studiet af den offentlige mening. I stedet definerer han meninger, der ikke er offentlige, det vil sige private individers private meninger, som selve forskningens genstand. Disse meninger bliver så først i forskningsprocessen på kunstig vis gjort 'offentlige' (Salmon & Glasser 1995:441). Tilbage er en sammentælling af private meninger.

Videnskabelig rygdækning til denne manøvre leveres først og fremmest af Floyd H. Allport med artiklen: „Toward a Science of Public Opinion“ (1937). Allport betoner vigtigheden af at fjerne de hindringer, der står i vejen for en klar og præcis videnskabelig begrebsliggørelse af den offentlige mening. Der må lægges afstand til de fiktioner og blindgyder, som gængse måder at tale om offentlig mening på, er udtryk for. Til hindringerne hører anvendelsen af diverse analogier, metaforer, talemåder og løse journalistiske skriveformer, herunder ikke mindst tendensen til personificeringer, hvor den offentlige mening udstyres med en stemme, en bevidsthed eller en evne til at kaste sit blik i den ene eller den anden retning. Allport nævner 'den journalistiske fejlslutning' som et problem, det vil sige tendensen til at tage offentlige præsentationer af meninger for at være offentlig mening, uden at der er statistisk eller andet substantielt belæg for det. Væsentlig er det, at Allport som metodologisk individualist lægger afstand til kollektivt funderede forståelser af offentlig mening: meninger skal ikke forstås som et emergent produkt af den sociale interaktion i eller mellem (interesse)grupper, men som individers reaktioner. Hvis meninger ikke udtrykkes af individer, hvordan kan vi da overhovedet være vidende om dem? Det kan, som han udtrykker det, udmærket tænkes, at der findes et socialt produkt af gruppeinteraktion, som er andet og mere end summen af individuelle reaktioner, men det er i givet fald ikke til at sige, hvor det er, hvordan det kan opdages, identificeres og testes, eller ud fra hvilke standarder dets værdi kan vurderes. Det kan godt være, at et sådant perspektiv har en eller anden abstrakt sandhedsværdi, men det udgør en blindgyde, hvad angår den videnskabelige behandling af problemet. Således afviser Allport fuldstæn-

dig de præmisser, som den symbolske interaktionisme (se nedenfor) bygger på. Han opstiller i stedet en række præmisser for at betragte offentlig mening som et udtryk for individuel adfærd og definerer offentlig mening som en særlig form for *situation*:

Betegnelsen offentlig mening får sin betydning med henvisning til en multi-individuel situation i hvilken individer udtrykker sig eller kan blive bedt om at udtrykke sig positivt eller negativt, som værende for eller imod en bestemt tilstand, en bestemt person eller et bestemt forslag af vidtrækkende betydning, i et sådant antal og med en sådan intensitet og konstans, at det giver mulighed for direkte eller indirekte at påvirke handling i forhold til den genstand, som det drejer sig om (oversat fra Allport 1937:61).

Med denne definition er den teoretiske vej banet for at betragte meningsmålinger som udtryk for den offentlige mening. Den offentlige mening henviser som begreb til meningsmålingen, der bliver redskab for skabelse af multi-individuelle situationer, hvor borgere kan udtrykke sig om bestemte emner. Der er vel at mærke ikke tale om meninger, som bliver til i en organisk social proces, gennem interaktion, i samspil med andre meninger, men om atomistiske meninger, som er indsamlet i kunstige, iscenesatte, stemmebokslignende situationer. Individuelle respondenter tilkendegiver anonymt deres private meninger om på forhånd bestemte emner, inden for de rammer som den spørgende sætter. Den offentlige mening henviser ikke længere til meninger, som forfægtes offentligt, men til summen af offentlighedens, borgernes private meninger. Der er kun tale om *offentlig* mening i den forstand, at private meninger bliver gjort offentlige gennem offentliggørelsen af selve meningsmålingen. Som udtryk for offentlig mening henviser meningsmålingen til sig selv som begivenhed.

Den klassiske kritik af meningsmålerens metode formuleres af Herbert Blumer (1948), som helt grundlæggende sætter spørgsmålstegn ved, om meningsmålinger har noget at gøre med offentlig mening. Han hæfter sig ved meningsmålerens manglende evne til at isolere 'offentlig mening' som et abstrakt eller generisk begreb, der kan gøres til genstand for formulering af videnskabelige udsagn. På trods af den, allerede på daværende tidspunkt, meget store volumen af opinionsmålinger, gøres der ingen bestræbelser på at generalisere ud fra materialet. Blumer kan derfor konstatere, at det ikke er lykkedes for meningsmålerne at isolere offentlig mening som analyseobjekt. Faktisk synes meningsmålerne overhovedet ikke at være interesseret i at identificere det objekt, som de formodes at registrere, måle og studere. De er så bundet til deres teknik og så optaget af at forbedre denne teknik, at de ikke har tid til at bekymre sig om, hvorvidt denne teknik i virkeligheden er velegnet til studiet af det, de søger at studere. De antager blot, pragmatisk, tautologisk og uden videre, at den offentlige mening består af det, som meningsmålinger måler –

på trods af at det, de studerer, ikke har meget at gøre med gængse forståelser af begrebet. Blumer argumenterer i stedet for, at offentlig mening må forstås i en samfundsmæssig kontekst, som en refleksion af den funktionelle komposition og organisering af samfundet. Og samfundet er mere end blot en sum af isolerede individer. Den offentlige meningsdannelse er præget af konflikter og forhandlinger mellem interessegrupper. Blumer foreslår derfor, at offentlig mening skal forstås som et produkt af interessegrupperes sociale interaktion. Den skal forstås som et organisk produkt af en aktiv offentlighed, et virkende demokrati.

I stedet for meningsmålingers positivisme sætter Blumer en handlingsorienteret symbolsk interaktionisme: hvor meningsmålinger i princippet kan producere meninger om hvad som helst, når som helst, findes offentlig mening ifølge Blumer kun, eller den er i hvert fald kun effektiv, i det omfang, den i konkrete, offentlige sager faktisk gøres gældende af interessegrupper over for de individer – politikere, administratorer, virksomhedsledere, etc. – der har kompetence til at træffe beslutninger på det område, der aftegnes af den givne kontrovers. Hvis den offentlige mening kommer til udtryk, uden at beslutningstagere bliver opmærksomme på det, er den impotent og meningsløs. Den er kun effektiv i det omfang, den bliver omsat til indflydelse. Blumer betragter således offentlig mening som et udtryk for social mobilisering. Som han påpeger, har meningsmålinger anderledes svært ved at håndtere spørgsmål om handling.

Meningsmålinger fremstiller offentlig mening som en kvantitativ fordeling af individuelle meninger, men siger intet om det enkelte individs – den enkelte respondents – deltagelse og engagement i forhold til det, der bliver spurgt om. Det forudsættes, at alle individers mening har lige stor vægt – uden hensyntagen til de forskelle der måtte være mellem de enkelte respondents viden, interesse og engagement, deres umiddelbare muligheder for indflydelse og deres villighed til at omsætte deres synspunkter i handling. Meningsmålere har ganske vist demonstreret, at de kan levere troværdige aflæsninger af den offentlige mening i forbindelse med valghandlinger, hvor de ofte er i stand til at forudsige resultater. Men det er også netop kendetegnende ved valg, at det at afgive en stemme er en individuel og anonym handling, at alle stemmer har lige vægt, og at det endelige resultat er en simpel sammentælling af de afgivne stemmer. Meningsmålingernes succes på dette område kan derfor ikke overraske (lige som det ikke kan overraske, at de kan anvendes til at forudsige forbrugsmønstre: for i købsituationen står forbrugeren tilsvarende over for et begrænset sæt af valgmuligheder, som han eller hun må vælge imellem, lige så vel som markedet kan betragtes som summen af forbrugernes individuelle valg). Men det betyder ikke, at de automatisk har validitet, når de anvendes i andre sammenhænge, hvor folk ikke handler som lige vægtede, separate individer. Blumer mener således, at meningsmålere har et validitetsproblem, når de anvender deres teknik til at belyse den offentlige meningsdannelse – grun-

det dennes interaktive og dynamiske karakter. I den offentlige menings tummel findes der ingen klart defineret standard for, hvad det vil sige at handle (som når man stemmer eller køber ind), meningstilkendegivelsens sted kan ikke på forhånd lokaliseres (som stemmeboks eller købested) og anledningen til at træffe et valg forekommer ikke (forudsigeligt og belejligt) inden for bestemte tidsintervaller. Den offentlige menings udtryk er præget af spontanitet, den kan antage forskellige former, forekomme forskellige steder, definere forskellige kontekster. Og den kan være præget af opinionsledere/meningsdannere: alle(s) meninger vejer almindeligvis ikke lige tungt i denne sammenhæng (Salmon & Glasser 1995:442).

Med fokuseringen på spørgsmål om analyseobjektets konstitution og validitet, forbliver Blumers kritik af meningsmålinger et rent videnskabeligt anliggende. Med Pierre Bourdieus „Den offentlige mening eksisterer ikke“ (Bourdieu 1973, se også Bourdieu 1990) bliver kritikken politisk. Bourdieu gentager eller reformulerer Blumers grundlæggende pointer omkring meningsmåleres utilstrækkelige greb om deres genstand og lægger, igen parallelt med Blumer, vægt på, at den offentlige mening skal forstås som et produkt af social interaktion: meninger skal forstås som kræfter, der er på spil i magtkonflikter mellem grupper. Bourdieu sonder mellem meningsmålingers kunstigt indfangede meninger og reelt konstituerede, mobiliserede meningskræfter, som er organiseret omkring et system af eksplicit formulerede interesser, og som gøres gældende af pressionsgrupper og andre i 'virkelige situationer'. Den afgørende forskel mellem Blumer og Bourdieu består i, at Bourdieu ikke blot beskriver meningsmålinger i termer af deres metodologiske utilstrækkelighed, men som et redskab for politisk handling. Han lægger vægt på, at de spørgsmål og problematikker, som tages op i meningsmålinger, er knyttet til konjunktursvingninger i det politiske liv. Meningsmålinger er underlagt politiske interesser, og dette forhold er afgørende for, hvordan spørgsmål formuleres, de svarmuligheder, der gives, og de måder, som resultaterne tolkes på, når de offentliggøres. Meningsmålingers måske vigtigste politiske funktion består ifølge Bourdieu „i at gennemsætte illusionen om, at der findes en offentlig mening, forstået som en rent additiv sammentælling af individuelle meninger“ (Bourdieu 1973:226-227):

Den 'offentlige mening' man møder på avisernes forsider i form af diverse procentangivelser (...), er et rent og skært artefakt der har den funktion at skjule at den mening der er fremherskende på et givet tidspunkt, er et system af kræfter, af spændinger, og at der ikke findes noget mere inadækvat redskab til at fremstille den fremherskende mening end en procentsats (ibid.:227).

Ginsberg (1989) sammenfatter den dekolobling af holdning og handling, som anvendelsen af meningsmålinger bevirker, og som Blumer og Bourdieu læg-

ger vægt på at påpege, i fire transformationer: 1) Meningsmålinger flytter omkostningerne ved at give udtryk for meninger fra dem, der har meninger, til dem, der måler meninger; 2) meningsmålinger gør offentlig mening op i uforpligtende holdninger, ikke adfærd; 3) i meningsmålinger tilskrives den offentlige mening individer, ikke grupper; og 4) meningsmålinger forbinder den offentlige mening med svar (reaktioner) underlagt på forhånd givne spørgsmål og svarkategorier, ikke spontane ytringer (aktiv handling).

I og med at de inkluderer organiserede interesser som udtryk for den offentlige mening, løber Blumer og Bourdieu uundgåeligt ind i de problemer vedrørende repræsentativitet, som Gallup søgte at løse. Den interaktionistiske forståelse henviser til meningskræfter, der faktisk manifesterer sig, men social mobilisering kan ikke uden videre betragtes som et demokratisk udtryk for fællesskabets interesse. Der kan lige så vel være tale om en manifestation af bestemte interessegruppers snævert definerede dagsordener. Et begreb om den offentlige mening står til regnskab i forhold til almenheden, og det er ikke indlysende, hvordan selvbestaltede interessegrupper – med rod i civilsamfundet, måske, men uden et generelt folkeligt mandat – kan agere på fællesskabets vegne. Når offentligheden (i ental) bliver til offentligheder (i flertal), mister den offentlige mening sit almene præg.

Som det næste sættes der fokus på den offentlige mening som medieret størrelse. „Medier“ henviser her ikke kun til massemedier, men også til de forskellige teknologer (ideologier, måling, mobilisering), som anvendes til at fremstille den offentlige mening, og som den dermed virker igennem/medieres af. Der foretages hermed et skift fra et første ordens niveau, hvor diskussionen handler om, hvorvidt målte meninger eller social mobilisering er det mest retvisende udtryk for den offentlige mening, til et anden ordens niveau, hvor den offentlige mening fremstår som en form for symbolsk repræsentation, der så eventuelt kan fremstilles i meningsmålingens eller den sociale mobiliserings form. Den offentlige mening fremstår her som en diskursiv konstruktion, der gøres gældende i en offentlig sfære i et funktionelt differentieret samfund. I stedet for positivistisk målemetode og interaktionistisk handlingsteori sættes moderne kommunikationsteori. Med udgangspunkt i Habermas og Luhmann bliver en kommunikationsbaseret samfunds- og offentlighedsforståelse den ramme inden for hvilken den offentlige menings forskellige fremtrædelsesformer skal forstås.

Mening og medier: Habermas og Luhmann

Habermas er i sine senere tekster om offentlighed (Habermas 1998 og 1999; se også Rasmussen 1999) i høj grad optaget af muligheden for at knytte normative overvejelser sammen med empiriske, sociologiske overvejelser (Habermas 1999:101). Han søger stadig – med diskursetiske midler – at formulere og begrunde deliberative offentlighedsidealiser, men lægger samtidig vægt på at beskrive offentlighedens funktionsmåde og den offentlige menings virke-

betingelser inden for rammerne af en mindre fordringsfuld liberal offentlighedsmodel, der tager højde for de begrænsninger, som samfundets funktionelle differentiering sætter (jf. Habermas 1998:371,382). Funktionel differentiering vil sige, at samfundet er opsplittet i en række af selvstændiggjorte og autopoietisk lukkede funktionssystemer som politik, økonomi, ret, videnskab, religion og kunst. Disse funktionssystemer opererer med hver deres funktions-specifikke kommunikationsmedier og hertil knyttede koder for iagttagelse – de repræsenterer forskellige sprogspil og rationaliteter. Funktionssystemerne er vel at mærke ikke hierarkisk organiserede, men sideordnede. Det moderne samfund er polycentrisk i den forstand, at der ikke findes ét autoritativt centrum, hvorfra helheden kan styres og gives mening. Der findes ikke noget privilegeret funktionssystem, ingen altovergribende autoritet, som kan etablere bindende rationalitetskriterier for samfundet som helhed. Ifølge systemteorien er det politiske systems samfundsmæssige funktion at træffe kollektivt bindende beslutninger. Men som Habermas udtrykker det, har politikens traditionelle instrumenter – lovgivning og administrativ magt – begrænset virkekraft i det funktionelt differentierede samfund, da udgangspunktet her er, at de operationsmodi, som kendetegner andre funktionssystemer og organiserede og specialiserede samfundssfærer, må efterlades intakte. Holistiske aspirationer må derfor vige til fordel for et selvorganiserende samfund (ibid.:372; Vallentin 2004).

Den offentlige menings påvirkningsmuligheder er tilsvarende begrænsede. Der findes ikke noget autoritativt sted, hvorfra den offentlige mening kan sætte sig igennem og bryde med systemernes funktions-specifikke egensindighed. Den offentlige sfære er ikke en institution, en organisation eller et system, men skal forstås som et kommunikativt netværk, hvorigennem meningsdannelsen finder sted, og hvorigennem der udkrystalliseres offentlige meninger vedrørende bestemte emner og beslutninger (ibid.:360). Offentlige meninger, der vel at mærke ikke kan virke direkte bestemmende, men kun kan øve indflydelse på de beslutninger, der træffes inden for de forskellige funktions-sammenhænge. En diskursivt genereret offentlig mening er, som Habermas udtrykker det, en empirisk variabel, der kan gøre en forskel (ibid.:371), hvilket er det samme som at sige, at det i høj grad er et empirisk spørgsmål, hvilken forskel den offentlige mening gør, og hvordan den gør en forskel. Den liberale præmis er, at offentlige diskurser ikke kan virke direkte styrende. De frembringer en kommunikativ magt, som ikke kan erstatte den administrative magt, men blot kan øve indflydelse på den gennem til- og frakendelse af legitimitet. Offentlige diskurser virker således „belejrende“ snarere end bestemmende (Habermas 1999:104).

På trods af disse realistiske tilbøjeligheder, vurderer Habermas fortsat den offentlige menings kvalitet og legitimitet ud fra deliberative idealer, det vil sige som en funktion af den demokratiske proces, hvorigennem den er genereret. Disse kvalitetskriterier leder ham til at diskvalificere meningsmåleres be-

greb om den offentlige mening (eller rettere: til at opstille nogle kvalificerende betingelser for, at meningsmålinger kan betragtes som et retvisende udtryk for den offentlige mening):

Den offentlige mening er ikke repræsentativ i en statistisk forstand. Den er ikke en sum af individuelt indsamlede, privat udtrykte meninger som indehaves af isolerede personer. Derfor må den ikke sættes lig med resultater af spørgeskemaundersøgelser. Politiske opinionsmålinger virker kun som en refleksion af 'den offentlige mening', i det omfang de bygger på en forudgående og fokuseret offentlig debat og en korresponderende meningsdannelse i en mobiliseret offentlig sfære (oversat fra Habermas 1998:362).

Luhmann er på samme måde kritisk over for meningsmålinger som udtryk for den offentlige mening, men han er, som Blumer, mindre interesseret i begrebets demokratiske værdi end i dets sandhedsværdi. Han finder forestillingen om, at den offentlige mening henviser til, hvad faktiske mennesker faktisk tænker, føler eller mener på et givent tidspunkt videnskabeligt uholdbar (jf. også Blumers og Bourdieus kritikker). I stedet for at koble begrebet til bevidsthedstilstande, insisterer han på at betragte offentlig mening som et rent diskursivt fænomen (Luhmann 1990, 1994, 1999 og 2000b). Den offentlige mening skal forstås som det, der bliver iagttaget og beskrevet som offentlig mening (Luhmann 2000b:286). Den offentlige mening betegner en særlig form for iscenesættelse af debatemner, der henviser til almene samfundsmæssige forventninger og interesser, og som derfor kan virke legitimerende. Det er først og fremmest, men ikke kun, massemedierne, som giver den offentlige mening form. Den benyttes og reproduceres også inden for de øvrige funktionssystemer, hvor den virker som et medie for iagttagelse af anden orden, som muliggør at iagttagere/beslutningstagere/organisationer kan iagttage sig selv og deres omverden i lyset af almenheden (Luhmann 2000b:303, 309-310).

Luhmann formulerer det sådan, at man kan tale om offentlig mening i forbindelse med iagttagelser, som forudsætter, at et ikke nærmere bestemt publikums meninger om et givent emne bestemmes, og som lægger videre kommunikation an på en sådan bestemmelse (2000b:286). Et ikke nærmere bestemt publikum kan have mange navne, og det afgørende er derfor ikke, hvilket navn der anvendes: også betegnelser som „almenviljen“ og „almenviljet“, „folkets vilje“, „den offentlige interesse“, „opinionen“ o.l. kan henvise til den offentlige mening. Der behøver ikke at være tale om en positiv bestemmelse af et publikums meninger; henvisninger til den offentlige mening kan også pege på vigtigheden af, at der tages hensyn til opinionen – hvad den så end måtte være.

Luhmann indsætter begrebet om den offentlige mening i en bredere teori om offentlighed (Luhmann 1996, 2000). Med inspiration fra Dirk Baecker (1996) betragter han offentlighed som en generel form for refleksion, der er knyttet til

de forskellige systemgrænser, der sættes i samfundet. Offentlighed skal forstås som systemintern omverden for samfundets forskellige delsystemer, herunder funktionssystemer og organisationer. Luhmann finder, at fordelene ved denne definition er, at den kan overføres på og præciseres i forhold til funktionssystemerne. Markedet er så den systeminterne omverden for økonomisk orienteret kommunikation, mens den offentlige mening er systemintern omverden for politisk orienteret kommunikation – hvilket også kan udtrykkes sådan, at politik er det politiske systems selvreference, mens offentlig mening er dets fremmedreference (Luhmann 1996:184-185, 2000b:285, 1990:216). Således defineret bliver offentlighed et generelt begreb for sociale systemers relevante omverden. Hvis man godtager den funktionelle bøjning eller polykontekstualisering af offentlighedsbegrebet, som Luhmann foretager, bliver man dog blind for, at den offentlige mening ikke kun gør sig gældende i politiske sammenhænge (jf. artiklens indledning), men i sig selv kan betragtes som et polykontekstuelt fænomen. Luhmann er selv inde på, at private virksomheder må forholde sig til en bredere offentlighed end blot markedet (1988:107), og at den offentlige mening kan få stor betydning for retfærdiggørelsen af virksomheders aktiviteter (2000a:428), men han udfolder konsekvent sit begreb om den offentlige mening inden for rammerne af det politiske funktionssystem med henblik på at belyse symbolske relationer mellem folk og folkevalgte, regering og opposition (jf. Luhmann 1990, 1994, 2000b).

Det betyder ikke, at de indsigter, han producerer, ikke kan anvendes uden for denne ramme, men indikerer blot, at den offentlige menings bredere virkeflade skal betragtes som en form for forskydning af demokratiske politiske idealer om repræsentation til andre funktionelle sfærer (såsom erhvervsøkonomi og videnskabelig forskning). Som det blev formuleret i indledningen, kan man tale om, at forestillinger om den offentlige mening, som almindeligvis associeres med det politiske systems selvforståelse og selvlegitimering, også vinder indpas i debatter i andre funktionelle sfærer – med den konsekvens, at de forskellige funktionssystemers evne til selvregulering og grænsesætning ud fra egne koder og kriterier udfordres.

Hvad har systemteorien så mere præcist at sige om, hvordan den offentlige mening virker? En præcisering af offentlighedsbetragtningers funktionalitet finder man hos Baecker (1996), der, som nævnt (og jf. også Luhmann 1996), betragter offentlighed som en form for iagttagelse, der markerer sociale systemers grænser. At en grænse markeres indebærer ikke, at grænsen overskrides, men derimod at der foretages en iagttagelse, der markerer grænsen som en form med to sider (system/omverden, privat/offentligt). Grænsen bliver ikke opløst, men stillet til rådighed for kommunikationen ud fra den forudsætning, at det, der sker på indersiden af grænsen (de beslutninger der træffes o.l.), har interesse for ydersiden af grænsen (almenheden, de berørte). Offentlighedsbetragtninger tematiserer således systemgrænser og stiller dem til rådighed for videre kommunikation.

Som Habermas gør også Luhmann det klart, at den offentlige menings politiske relevans ikke består i en form for overherredømme, der kan bestemme, hvad der skal ske i bestemte sammenhænge (Luhmann 2000b:287). Den offentlige mening virker ikke som et tribunal, man kan appellere til, og som kan fastsætte meningens rigtighed (Luhmann 1999:31). Luhmann modsætter sig dermed hegemoniske og enhedsprægede opfattelser; han betragter den offentlige mening som en tematisk struktur for den offentlige kommunikation snarere end som et politisk relevant resultat. Offentlig mening skal, som nævnt, forstås som en særlig måde at forme debatener på. Det, som offentlig mening garanterer og reproducerer, er ikke enhed, men forskel. Dens funktion består ikke i at synliggøre og fremme bestemte synspunkter eller domme, men i at muliggøre iagttagelse af iagttagere – i lyset af almenheden. Luhmann beskriver den offentlige mening som et spejl, i hvilket konflikter kan se sig selv og få deres vigtighed bekræftet (Luhmann 1993:140-41). Som redegjort for kan flere forskellige teknologier virke som spejl: den offentlige mening kan iscenesættes på flere forskellige måder, men, hvordan den end iscenesættes, vil der være tale om markering af forskel snarere end enhed, fordi der, uanset hvilken teknologi som anvendes, vil være andre, alternative iscenesættelsesmuligheder.

Konklusion

Forståelser af den offentlige mening som et medie for symbolsk repræsentation af almenhedens interesser bliver med sine højrefleksive ambitioner nødvendigvis højabstrakte – som illustreret i diskussionen af Habermas og Luhmann. Det er indlysende, at Habermas har mere at byde på end blot et højere abstraktionsniveau. I og med at han holder fast i deliberative demokratiske idealer, tilbyder han en kritisk indfaldsvinkel til empirisk belysning af den offentlige meningsdannelse. Spørgsmålet er så, hvordan en konstruktivistisk sociologi, som betoner den offentlige menings fakticitet frem for kontrafaktiske idealer, bedst kan bidrage til at producere viden om den offentlige mening som samfundsmæssigt fænomen. Hvordan kan den analytiske vidvinkel, som Luhmanns teori er eksponent for, og som udgør det forståelsesmæssige afsæt for denne artikel, bedst indstilles?

To strategier byder sig umiddelbart til. Den første er en *demaskeringsstrategi*, som betoner muligheder for at de-ontologisere den offentlige mening. Det kommer til at handle om at 'afsløre' de vilkårligheder eller blinde pletter, der er forbundet med politisk-ideologiske fremstillinger af den offentlige mening, meningsmålinger, handlingsteorier om mobilisering etc.. Det er i høj grad en ekskluderende strategi, da dens mål er at få udgrænset alt det, man ikke meningsfuldt (ud fra et højrefleksivt konstruktivistisk perspektiv) kan sige om den offentlige mening. Den anden strategi er en *materialiseringsstrategi*. Her handler det ikke om at de-ontologisere den offentlige mening, men snarere om at 're-ontologisere' den. Det er en inkluderende strategi i den forstand, at den –

performativt – betragter andre, mere ontologiske forståelser af den offentlige mening ikke blot som mål for dekonstruktion, men som virkende dele af det sociale spil om den offentlige mening, der må tages alvorligt på deres egne præmisser, netop fordi de aktualiseres, virker, gør en forskel (om de så virker fiktive eller ej). Der er i denne artikel argumenteret for det produktive potentiale i den sidstnævnte strategi.

Hvilken strategi som end foretrækkes, kan Luhmann og systemteorien levere et afsæt, der kan bidrage til at skærpe en specifikt konstruktivistisk tilgang til forståelse af den offentlige mening. Luhmann betoner, at den offentlige mening altid må betragtes som *et produkt af iagttagelse*: det er *en iagttagers konstruktion*, ikke noget der blot uden videre gør sig gældende 'derude i samfundet'. Den konstruktivistiske strategi må således være at følge den offentlige mening tilbage til de iagttagelser hvormed den formes, og de iagttagere der fremstiller den. Der må ses på, hvilke teknologier, der anvendes til at sætte grænser med, hvilke strategier sådanne bestræbelser indgår i, og med hvilke effekter. Med udgangspunkt i surveys kan den offentlige mening iscenesættes som et produkt af målinger, og med henvisning til social mobilisering kan den offentlige mening iscenesættes som et produkt af handling. Begge former for iscenesættelse er i dog i sidste ende udtryk for diskursive operationer, som udføres af bestemte iagttagere i bestemte sammenhænge, hvor noget bestemt er på spil.

Den præsenterede konstruktivistiske tilgang udmærker sig ved ikke at tage for givet, at den offentlige mening manifesterer sig og virker på en bestemt måde. Det muliggør en åben, empirisk spørger til, hvordan den offentlige mening gøres gældende i samfundsdebatter. Den offentlige mening får først og fremmest betydning i spillet mellem regering og opposition og i den offentlige meningsdannelse omkring politiske spørgsmål. Men selv om det er det politiske system, som mest direkte er berørt eller anfægtet af almenhedens interesser, er det også relevant at se på, hvordan forestillinger om offentligheden og dens meninger gør sig gældende inden for områder som erhvervsøkonomi, videnskab og forskning, kirke og tro, kunst og kultur. Her skal udgangspunktet ikke være, at den offentlige menings „Abstraktum Publikum“ udfordrer funktionssystemerne på alle områder, på alle aktiviteter. Langt det meste af det, der foregår inden for de enkelte funktionssammenhænge unddrager sig offentlighedens interesse. Offentlig opmærksomhed er en af samfundets knapteste ressourcer. Den offentlige mening skal betragtes som en empirisk variabel: det må vise sig, om eller hvordan den gør sig gældende. Det er ikke en kausal, udefra kommende kraft, der uden videre sætter sig igennem og bemægtiger sig beslutningsprocesser. Empirisk må der ledes efter iagttagelser, som udpeger offentligt anfægtelige grænseobjekter inden for de enkelte funktionssystemer. Og der må så, som nævnt, ses på hvilke teknologier, fremstillinger af den offentlige mening benytter sig af, og hvilke strategier disse fremstillinger er udtryk for.

Litteratur

- Aagaard Nielsen, K., Greve, A., Hansson, F. & Rasborg, K. (red.): *Risiko, politik og miljø i det moderne samfund – en antologi om en aktuel kontrovers*. København: Sociologi/Samfundslitteratur.
- Allport, F.H. (1937): „Toward a Science of Public Opinion“. I: *Public Opinion Quarterly*, vol. 1/1; 7-23
- Baecker, D. (1996): „Oszillierende Öffentlichkeit“. I: Maresch, R. (red.): *Medien und Öffentlichkeit – Positionierungen Symptome Simulationsbrüche*. Germany: Boer; 89-107.
- Baker, K.M. (1990): „Public Opinion as Political Invention“. I: *Inventing the French Revolution: Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press; 167-199.
- Bernays, E.L. ([1923] 1961): *Crystallizing Public Opinion*. New York: Liveright.
- Blumer, H. (1948): „Public Opinion and Public Opinion Polling“. I: Katz, D. et al. (eds.) (1954): *Public Opinion and Propaganda – A Book of Readings*. New York: Holt, Rhineheart and Winston; 70-78.
- Bourdieu, P. (1973): „Den offentlige mening eksisterer ikke“, 224-235. I: Bourdieu, P. (1997): *Men hvem skabte skaberne? – interviews og forelæsninger*. København: Akademisk Forlag.
- Bourdieu, P. (1990): „Opinion polls: a 'science' without a scientist“ 168-174. I: *In Other Words – Essays Towards a Reflexive Sociology*. GB: Stanford University Press.
- Castoriadis, C. ([1975] 1998): *The Imaginary Institution of Society*. USA: The MIT Press.
- Chomsky, N. (2004): „Irakkrigens hule påskud“. Kronik i *Politiken*, 29. juli 2004.
- Gallup, G. & Rae, S.F. (1940): *The Pulse of Democracy: The Public-Opinion Poll and How it Works*. New York: Simon & Schuster.
- Ginsberg, B. (1989): „How Polling Transforms Public Opinion“. I: Margolis, M. & Mauser, G.A. (red.): *Manipulating Public Opinion – Essays on Public Opinion as a Dependent Variable*. California: Brook/Cole Publishing Company; 271-293.
- Glynn, C.J., Herbst, S., O'Keefe, G.J. & Shapiro, R.Y. (1999): *Public Opinion*. USA: Westview Press.
- Goul Andersen, J. (1999): „Folket og eliterne – Om meningsdannelse på masse- og elite-niveau“ 52-69. I: *Den demokratiske udfordring*. Denmark: Hans Reitzels Forlag.
- Gregersen, T. (1996): „Habermas' diskursteori om politisk demokrati“. I: *Grus*, nr. 48/17; 5-32.
- Habermas, J. ([1962] 1971): *Borgerlig Offentlighed*. Finland: Gyldendal.
- Habermas, J. ([1996] 1998): *Between Facts and Norms – Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. USA: The MIT Press.
- Habermas, J. (1999): *Kraften i de bedre argumenter*. Norge: Ad Notam Gyldendal.
- Herbst, S. (1995): „On the Disappearance of Groups 19th- and Early 20th-Century Conceptions of Public Opinion“. I: Glasser, T.L. & Salmon, C.T. (red.): *Public Opinion and the Communication of Consent*. USA: The Guildford Press; 89-104.
- Hjarvard, S. (1999): „Politik som mediemontage. Om mediernes forandring af den politiske kommunikation“ 30-51. I: Goul Andersen, J. et al. (red.): *Den demokratiske udfordring*. Denmark: Hans Reitzels Forlag.

- Holmström, S. (2004): *Grænser for ansvar – Den sensitive virksomhed i det reflektsive samfund*. FS & Ph.d. Thesis no. 41/2003, RUC.
- Horst, M. (2005): *The Laboratory of Public Debate: Public Negotiation of the Acceptability of Stem Cell Research in Denmark*. Paper presented at the 3rd ECPR Conference in Budapest, 8-10 September 2005.
- Jensen, I. (2001): „Offentlighedsanalyser i public relations“ 221-234. I: Nielsen, M.F. (red.): *Profil og offentlighed public relations for viderekomne*. København: Samfundslitteratur.
- Kierkegaard, S. ([1846] 1962): „En literair anmeldelse“ 7-102. I: *Samlede værker, bind 14*. Denmark: Gyldendal.
- Loftager, J. (1990): „Den politiske offentlighed mellem stat og civilsamfund“. I: *Politica, nr. 2/22*; 208-223.
- Loftager, J. (1999): „Fungerer den politiske offentlighed?“ 13-29. I: Goul Andersen, J. et al. (red.): *Den demokratiske udfordring*. Denmark: Hans Reitzels Forlag.
- Loftager, J. (2004): *Politisk offentlighed og demokrati i Danmark*. Denmark: Aarhus Universitetsforlag.
- Luhmann, N. (1988): *Die Wirtschaft der Gesellschaft*. Germany: Suhrkamp.
- Luhmann, N. ([1981] 1990): „Societal Complexity and Public Opinion“ 203-217. I: *Political Theory in the Welfare State*. Germany: Walter de Gruyter.
- Luhmann, N. ([1991] 1993): *Risk: A Sociological Theory*. Germany: Walter de Gruyter.
- Luhmann, N. (1994): „Die Beobachtung der Beobachter im Politischen System: Zur Theorie der Öffentlichen Meinung“ 77-86. I: Wilke, J. (red.): *Öffentliche Meinung – Theorie, Methoden, Befunde*. Germany: Verlag Karl Alber.
- Luhmann, N. (2000a): *Organisation und Entscheidung*. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (2000b): *Die Politik der Gesellschaft*. Germany: Suhrkamp.
- Lund, A.B. (1997): *Smitsomme sygdomme i dansk journalistik*. København: Munksgaard.
- Lund, A.B. (1999): „Journalistroller i det redigerede samfund“. I: *Politica, nr. 2/31*; 133-146.
- Lund, A.B. (2002): *Den redigerende magt – nyhedsinstitutionens politiske indflydelse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lund, A.B. & Horst, M. (1999): *Den offentlige debat – mål, middel eller mantra?*. Denmark: Fremad.
- Nowotny, H., Gibbons, M. & Scott, P. (2001): *Re-thinking Science – Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Oxford: Polity Press.
- Pedersen, O.K., Kjær, P., Esmark, A., Horst, M. & Carlsen, E.M. (2000): *Politisk journalistik*. Viborg: Forlaget Ajour.
- Peters, B. (1994): „Der Sinn von Öffentlichkeit“. I: Neidhardt, F. (red.): *Öffentlichkeit, Öffentliche Meinung, Soziale Bewegungen, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. Germany: Westdeutscher Verlag; 42-76.
- Peters, J.D. (1995): „Historical Tensions in the Concept of Public Opinion“. I: Glasser, T.L. & Salmon, C.T. (red.): *Public Opinion and the Communication of Consent*. USA: The Guildford Press; 3-32.
- Peters, J.D. (2001): „Realism in Social Representation and the Fate of the Public“. I: Splichal, S. (red.): *Public Opinion & Democracy – Vox Populi - Vox Dei?*. USA: Hampton Press; 85-102.

- Qvortrup, L. (1998): *Det hyperkomplekse samfund – 14 fortællinger om informationssamfundet*. Denmark: Gyldendal.
- Rasmussen, T. (1999): „Mellem moral og demokrati: Det offentlige rom“. I: *Sociologi i Dag*, nr. 1; 5-28.
- Rousseau, J.-J. (1987): *Samfundspagten*. København: Rhodos.
- Salmon, C.T. & Glasser, T.L. (1995): „The Politics of Polling and the Limits of Consent“. I: Glasser, T.L. & Salmon, C.T. (red.): *Public Opinion and the Communication of Consent*. USA: The Guildford Press; 437-458.
- Splichal, S. (1999): *Public Opinion – Developments and Controversies in the Twentieth Century*. USA: Rowman & Littlefield Publishers.
- Splichal, S. (2000): „Defining Public Opinion in History“ 11-48. I: Hardt, H. & Splichal, S. (red.): *Ferdinand Tönnies on Public Opinion – Selections and Analyses*. USA: Rowman & Littlefield Publishers.
- Splichal, S. (2001): *Public Opinion & Democracy – Vox Populi – Vox Dei?*. USA: Hampton Press.
- Tarde, G. (1901): „The Public and the Crowd“ 277-294. I: Clark, T.N. (red.) (1969): *Gabriel Tarde – On Communication and Social Influence*. USA: The University of Chicago Press.
- Vallentin, S. (2002): *Pensionsinvesteringer, etik og offentlighed – en systemteoretisk analyse af offentlig meningsdannelse*. Ph.d.7.2002, Forskerskolen i Viden og Ledelse, Handelshøjskolen i København.
- Vallentin, S. (2004): „Politiseringens offentlighedsaspekter“. I: Frankel, C. (red.): *Virksomhedens politisering*. Gylling: Samfundslitteratur; 57-80.
- Warner, M. (2002): *Publics and Counterpublics*. USA: Zone Books.
- Wivel, T. & Sperling, J. (2001): *Den bevidste virksomhed*. København: Børsens Forlag.